

Hjertet hos Paulus

Troels Engberg-Pedersen

Hånden på hjertet: Forstår du, hvad Paulus mener, når han taler om hjertet? Hvis læseren havde stillet mig det spørgsmål for et halvt år siden, ville svaret have været: Nej! Nu derimod er situationen en anden. Jeg tror, jeg forstår, hvad han mener. Og jeg finder det fascinerende.

Paulus bruger det græske ord for 'hjerter' i alt 36 gange i de syv ægte breve: 2 i 1 Thessalonikerbrev, 2 i Filipperbrevet, 1 i Galaterbrevet – og 16 i 1-2 Korintherbrev og 15 i Romerbrevet. Det er ret mange. Så hvad mener han egentlig? Undersøgelsen har tre centrale elementer, som vi må holde klart adskilt. (1) Hvad betyder 'hjertet' hos Paulus historisk set, altså i hans egne tekster, som jo tilhører en helt anden tid end vores, hvor man talte om psykologi på helt andre måder, end vi gør? (2) Hvad har den nytestamentlige forskning sagt om dette spørgsmål? (3) Og endelig: Hvordan skal vi i vores egen tid *oversætte* den historiske betydning i Paulus-teksterne til vores egne måder at tale om psykologi og etik på?

Det tredje spørgsmål vil jeg adressere meget kort til allersidst under overskriften aktualisering. Jeg begynder med det andet spørgsmål om den nytestamentlige forskning taget for sig. Det kunne lyde lidt kedeligt, men er i virkeligheden ret opsigtsvækkende. Jeg nøjes dog med at præsentere resultaterne her.

Forskningen om hjertet hos Paulus

Det 20. århundredes forskning i betydningen af 'hjertet' (gr. *he kardía*) hos Paulus er gennemsyret af to hovedsynspunkter. For det første hævder man, at Paulus' brug af *he kardía* direkte viderefører den jødiske tradition, dels fra Det Gamle Testamente (og her i dets græske udgave: Septuaginta), dels fra de jødiske tekster, der er samtidige med eller går lige forud for Paulus

selv. For det andet hævder man, at Paulus' brug af 'hertet' *ikke* refererer til hjertet som et fysisk organ (det væsen, der banker i venstre side af et menneskes brystkasse). I stedet bruges det i en eller anden 'udvidet' forstand om et menneskes 'person' eller 'kerne'. Thi (siger man): Sådan bruges også det hebraiske ord *leb/lebab* i det hebraiske Gamle Testamente. Og sådan bruges også det græske ord *kardia* i Septuagintas græske oversættelse af Det Gamle Testamente.¹

Bag disse to vedtagne sandheder i det 20. århundredes forskning ligger en forestilling om, at 'den jødiske' forståelse af menneskets indre – det, som vi kalder sjælen eller psyken – adskiller sig radikalt fra den, man finder i samtidige græske-romerske, filosofiske tekster. Hvor den sidste centralt opererer med modsatrettede begreber som 'fornuft' (gr. *nous*) og 'begær' (gr. *epithymia*) og dermed grundlæggende er 'dualistisk', er den jødiske 'monistisk' i den forstand, at den taler om 'det hele menneske' som en kropslig person, som så selvfølgelig også rummer noget, der svarer til både fornuft, begær, følelser og meget andet.² En sådan forståelse af 'det hele menneske' – hævder man – finder man ikke i de græske-romerske, filosofiske tekster. For i deres dualistiske forståelse er fornuften en abstrakt, immateriel størrelse, der er adskilt fra kroppen, hvorimod begæret er direkte knyttet til den.

1. Se for begge pointer A. Sand i *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament* Band II, 615-619 (1981): 'Hinsichtlich seiner Bedeutung schliesst sich der ntl. Gebrauch dem atl. und jüd. an. k. [*kardia*] steht nicht wie im griech. Verständnis (als Organ im physiologischen Sinne und Sitz des seelisch-geistigen Gefühls: ...), sondern ist Äquivalent für hebr. *leb* (*lebāb*).' (616). Bemærk her: *nicht ... sondern*. På samme side siger Sand om forekomsterne af *kardia* i 1-2 Korintherbrev og Romerbrevet, at de 'bleiben der jüd. Tr. verhaftet: Immer wird der Mensch in seiner Ganzheit gesehen.' (616). Sml. også F.W. Danker i *A Greek-English Lexicon of the New Testament and other early Christian Literature* (2000), der begynder således under *kardia*: *heart as seat of physical, spiritual and mental life* (as freq. in Gk. lit.), fig. extension of 'heart' as an organ of the body (Il. 13, 282 al.), a mng. not found in our lit.'. Her skal *kardia* altså forstås som en '*figural extension*' af hjertet som et fysisk/fysiologisk organ – '*a meaning not found in our literature*'!

2. Se hos Sand i den foregående note: 'der Mensch in seiner Ganzheit'.

Det er måske også derfor, at man gennemgående insisterer på, at *leb/lebab* i Det Gamle Testamente og *kardia* i Septuaginta ikke refererer til hjertet som et fysisk organ. *leb/lebab* og *kardia* skal stå for noget *mere*: ‘det hele menneske’, ‘personen’ som menneskets ‘kerne’ – og ikke blot et konkret, fysisk organ. Omvendt hævder man, at *kardia* i almindelig græsk tænkning (men altså ikke hos Paulus) netop henviser til hjertet som det fysiske organ. Hvor grækerne altså sondrede mellem hjertet som det konkrete, fysiske organ, begæret som knyttet til kroppen i videre forstand og fornuften som løsgjort fra kroppen, dér tænkte jøderne med *leb/lebab* i Det Gamle Testamente og *kardia* i Septuaginta på ‘det hele menneske’ bestående af såvel krop som begær og fornuft (og meget mere).

Så vidt en gennemgående linje i det 20. århundredes forskning på området. Stillet over for disse sandheder i forskningen må man spørge: Hvordan kan det dog gå til, at såvel *leb/lebab* som *kardia* hos jøderne *ikke* refererer til hjertet som et fysisk organ? For mit eget vedkommende må jeg svare: For så vidt angår brugen af *kardia* i såvel Septuaginta som hos Paulus *må* det være forkert! Ingen græsktalende kunne bruge ordet *kardia*, uden at det (evt. også) refererede til det fysiske organ. Det må man altså under alle omstændigheder fastholde, når man arbejder videre med betydningen af *he kardia* hos Paulus.

Hvordan så med det hebraiske *leb/lebab*? Jeg er ikke tilstrækkelig ekspert på hebraisk, så jeg spurgte en ekspert, prof. Jesper Høgenhaven, om *leb/lebab* dog ikke (evt. også) refererer til det fysiske organ i Det Gamle Testamente. Her er hans prægtige svar (e-mail 25.6.2025), som jeg har fået lov til at citere i dets fulde udgave:

Jeg er enig med dig her: *Leb/lebab* på hebraisk omfatter altid også hjertet som et fysisk organ, som man selvsagt var helt klar over hvor sad anatomisk. Hjertet opfattede man derudover primært som sædet for tanker og beslutninger, altså den mere “rationelle” side, men også vilje og mod (det “emotionelle” var i højere grad knyttet til maveregionen, “indvoldene”).

Hjertet kan af den grund også betegne det “inderste” = personens “kerne”, nogle gange med det betydningsaspekt, at

det, man siger “i sit hjerte”, er ting, man ikke siger højt i øjeblikket. Men det fysiske organ er altid inde i billedet.

Dette virker helt rigtigt. Men hvordan kan forskningen så have benægtet det? Det skyldes uden tvivl den nævnte, eksplicitte modsætning mellem en specifikt jødisk og en specifikt græsk-romersk psykologi. Hvad mere er: Årsagen er uden tvivl, at man har forstået den sidste på den skitserede dualistiske manér. Men her tager man fejl. For den dualistiske forståelse af mennesket (inkl. hjertet) er på ingen måde identisk med græsk-romersk psykologi som helhed. Den er derimod specifikt platonisk, grundlagt og udarbejdet af Platon i første halvdel af det 4. årh. f.Kr. Den var bare ikke enerådende. Faktisk havde man i en anden relevant græsk-romersk filosofi, stoicismen, fra omkring år 300 f.Kr. udarbejdet en psykologi, der (ligesom man hævder om den jødiske) var monistisk – og som oven i købet fokuserede som det centrale netop på hjertet som et fysisk organ, der *også* rummede følelser, begær og fornuft. Stoikerne talte om ‘sjælen’ som *to hegemonikón*, dvs. ‘den styrende del’, som rummede både evnen til vækst, sansning, begær, følelser og fornuft. Og stoikerne placerede *to hegemonikón* ét helt centralt sted i kroppen: i det fysiske organ, hjertet!³

Hvis man altså vil sammenligne forestillingen om mennesket som et kropsligt og psykisk væsen i Det Gamle Testamente med forestillinger i græsk-romersk filosofi, kan man finde en meget vidtgående parallel specifikt i stoicismen, blot med den forskel, at stoikerne havde udarbejdet deres psykologi i analysen af *to hegemonikón* på en meget mere sammenhængende måde, end hvad man finder i Det Gamle Testamente.

Og Paulus? Jo, han trækker givetvis i sin forståelse af *he kardia* på *leb/lebab* i Det Gamle Testamente og *kardia* i Septuaginta. Men dermed står han på ingen måde i noget modsætningsforhold til græsk-romerske forestillinger. Tværtimod: Når han indimellem bruger decideret ‘græske’, filosofiske begreber som fx *nous* (fornuft) og *epithymia* (begær), kan man i høj grad sammenligne ham med den stoiske brug af de selvsamme begreber.

3. Se for alt dette *Stoicorum Veterum Fragmenta* bind 2, nr. 761, 837-839, 897, 901.

For også stoikerne brugte disse begreber, blot forstod de dem ikke dualistisk à la Platon.

Så vidt om forskningen på feltet. Når jeg i det følgende vil se på Paulus' egen tale om *he kardia*, vil jeg lade sammenligningen med stoicismen ligge. Jeg nøjes med det, der nu er etableret: Paulus tænker uden tvivl på hjertet som et fysisk organ, når han taler om *he kardia*. Han viderefører dermed den jødiske brug af *leb/lebab* og *kardia* i Det Gamle Testamente og Septuaginta. Men han kan også sagtens siges at tænke parallelt med stoicismen om hjertet som et fysisk organ, der *som* et sådant organ rummer en række psykologiske dimensioner: fra sansning og begær over følelser til fornuft.

Med basis i denne forståelse vil jeg i det følgende mere fænomenologisk undersøge, hvad Paulus' omtale af *he kardia* betyder så at sige ud over, at det konkret henviser til hjertet. Hvad det kommer an på her, er at tolke og forstå omtalen af *he kardia* i den enkelte tekst i sammenhæng med den allernærmeste kontekst. På den måde kan vi forhåbentlig nå frem til en slags oversættelse af *he kardia* (*ud over*, at det altså betyder 'hjertet'), som indkredser, hvad det er Paulus vil bringe til udtryk, når han anvender termen. Desværre må jeg give afkald på at tolke den enkelte tekst i forhold til det brev som helhed, hvori termen optræder. Det er mig principielt imod. Men der er ingen vej udenom: Behandlingen af Paulus-teksterne må desværre være meget selektiv.

he kardia i Paulus-teksterne: 'det indre'

Vi kan begynde med det letteste, som også er det mindst interessante. I en række tekster – her én fra det tidligste og nogle fra det seneste Paulus-brev: 1 Thessalonikerbrev og Romerbrevet – bruger Paulus helt simpelt *he kardia* om 'det indre' i modsætning til 'det ydre'.⁴

4. Når jeg i det følgende foreslår, at betydningen af *he kardia* hos Paulus bedst indfanges ved at tale om 'det indre' og senere 'det allerinderste', bør det nævnes, at selve termen 'indre' faktisk også forekommer eksplicit hos Paulus et enkelt sted (2 Kor 4,16) med denne betydning: 'det ydre menneske' (*ho exo anthropos*)

Tekst 1. 1 Thess 2,17.

^{2,17}Vi på vores side, brødre, er for en tid blevet bortrevet fra jer som fra vores børn, dog kun ansigt til ansigt (*prosopoi*), ikke i hjertet (*kardiai*). Så meget desto ivrigere har vi med stor længsel været ivrige efter at se jer igen ansigt til ansigt (*to prosopon hymon*).⁵

Her oversætter den officielle danske oversættelse det første 'ansigt til ansigt' med 'i det ydre'. Og det er fornuftigt nok. Tilsvarende kunne man oversætte 'i hjertet' med 'i det indre'. Skal man også mene, at omtalen i versets anden halvdel af 'iver' og 'stor længsel' viser, at Paulus' hjerte har været fyldt med positive følelser over for thessalonikerne? Ikke nødvendigvis. Hvad han længes og er ivrig efter, er snarere, at den *konkrete adskillelse*, der følger med, at han er blevet 'bortrevet' fra dem 'som fra vores børn', skal blive overvundet. Omtalen af hjertet som 'det indre' (med det fysiske organ som centrum) *kunne* godt rumme en yderligere følelsesmæssig dimension, men gør det ikke nødvendigvis.

Tekst 2. Rom 10,6-10.

I denne tekst begynder Paulus med et citat fra Femte Mosebog (30,12), hvor det hedder: 'Du skal ikke sige i dit hjerte osv.' (10,6). Men han fortsætter på egen hånd med at dele dette op i to ting: dels 'i din mund (*stomati*)', dels 'i dit hjerte (*kardiai*)' (10,8). Og de to ting fordeler han så på *bekendelse* (med munden) og *tro* (i hjertet). Således (10,9-10):

^{10,9}For hvis du med din mund bekender, at Jesus er Herre, og i dit hjerte tror, at Gud har oprejst ham fra de døde, skal du

versus 'det indre menneske' (*ho eso anthropos*). Det bekræfter egentlig kun, at han var sig modsætning mellem 'ydre' og 'indre' særdeles bevidst.

5. Samtlige oversættelser er mine egne. De adskiller sig indimellem ret markant fra den seneste officielle oversættelse (fra 1992).

Hjertet hos Paulus

frelses. ¹⁰For med hjertet tror man til retfærdighed, men med munden bekender man til frelse.

Også her henviser hjertet til det indre i modsætning til den ydre, hørbare bekendelse med munden. Og her kan vi ikke engang sige, at det indre er vigtigere end det ydre. For det er mundens bekendelse, der i sidste end giver frelse.

Tekst 3 og 4. Rom 1,21 og 1,24.

1,21. Paulus er i færd med at karakterisere ikke-Kristustroende ikke-jøder:

^{1,21a}De kendte i og for sig Gud, men ærede og takkede ham ikke.

Tværtimod:

^{1,21b}De blev forvirrede i deres tanker (*dialogismoi*), og deres uforstandige (*asynetos*) hjerte blev formørket.

Her taler Paulus tydeligvis om disse menneskers manglende forståelse. Hvilken rolle spiller så hjertet her? Svaret er, at det er sæde for 'tankerne' og 'uforstanden'. Dermed svarer det fuldstændigt til, hvad en stoiker ville sige. Men som sæde for disse menneskers tanker og uforstand tjener 'hjertet' her udelukkende til at *lokalisere* dem. De findes i det indre, *nemlig* i det fysiske organ, hjertet.

1,24. Det samme gælder her:

^{1,24}Derfor overgav Gud dem i deres hjerters begæring (*epithymiai*) til urenhed, så at de indbyrdes vanærede deres kroppe (*somata*).

Også her er hjertet sæde for psykiske fænomener (her: begæring). Også her tjener det altså til at lokalisere dem. Men dets primære funktion er at markere 'det indre', som her står i modsætning til de kropslige handlinger, som de 'indre' begæring afføder.

Samme mønster findes i Rom 2,5.

he kardia i Paulus-teksterne: fra 'det indre' til 'det allerinderste'

Tekst 5 og 6. Rom 2,14-16 og 2,29.

Med disse to tekster begynder vi så at bevæge os fra at forstå henvisningen til hjertet som en blot og bar henvisning til 'det indre' – til den næste grundbetydning, som er meget mere interessant: nemlig 'hjertet' i betydningen 'det allerinderste'.

Begge tekster viderefører fra Rom 1,21, 1,24 og 2,5 på den måde, at de nu skildrer personer, som modsat dem, der er skildret i de tidligere passager, gør det *rigtige*. I 2,14-16 gælder det ikke-Kristustroende mennesker, der, selv om de som ikke-jøder ikke har Moseloven, alligevel handler i overensstemmelse med den. I 2,29 gælder det derimod Kristustroende både jøder og ikke-jøder, som overholder Moseloven, fordi de ved en 'omskærelse af hjertet' har 'ånden' (*pneuma*) i deres hjerte. I begge tilfælde står 'hjertet' ikke bare for 'det indre'. I stedet udvikler Paulus, hvordan man mere præcist skal forstå hjertet som 'det indre', og her nærmer man sig en forestilling om 'det allerinderste'.

I 2,12-16 er temaet en modsætning mellem at have Moseloven uden at gøre den (for jøder) og at gøre den uden at have den (for ikke-jøder). Her gælder det, at det er 'dem, der gør Loven', som vil blive erklæret retfærdige (2,13):

^{2,14}For når hedningerne, der ikke har loven, af naturen gør, hvad loven siger, så er de, uden at have en lov, deres egen lov.

¹⁵De viser nemlig, at de har den gerning, som loven kræver, skrevet i deres hjerter, og deres samvittighed (*syneidesis*) optræder som vidne, og deres tanker (*logismoi*) anklager eller forsvarer hinanden – ¹⁶på den dag, da Gud dømmer det, der er skjult (*ta krypta*) i mennesker, efter mit evangelium ved Kristus Jesus.

Når disse mennesker har Moselovens gerning 'skrevet i deres hjerter', er der selvfølgelig tale om det indre i modsætning til, at man 'har' Loven i ydre forstand, nemlig som den foreligger nedskrevet i Det Gamle Testamente selv. Men når Paulus så begynder at tale, dels om samvittigheden, der bevidner, hvad der står skrevet i hjerterne, dels om tankerne, der overvejer for og imod, hvad man skal gøre, og endelig om det, der er skjult i mennesker, så er han godt på vej hen imod at tale om det allerinderste, som et menneske nok kan holde skjult udadtil, men samtidig vil være helt bevidst om, og som Gud vil åbenbare på dommedag.

Denne bevægelse fra 'det indre' til 'det allerinderste' fortsættes i 2,28-29, hvor Paulus kontrasterer to typer 'jøde':

^{2,28}For det er ikke den, der er det i det ydre (*to phaneron*), der er en jøde, og det er heller ikke den omskærelse, der er det i det ydre (*to phaneron*), der er en omskærelse, ²⁹men den, der er det i det skjulte (*to krypton*), er en jøde, og omskærelse er af hjertet, i ånd (*pneuma*), ikke efter bogstavet ('det skrevne': *gramma*). *Hans ros kommer fra Gud*, ikke fra mennesker.

I disse allersidste vers af Romerbrevets kap. 2 indsniger Paulus et begreb om 'den egentlige jøde', som ifølge teksten er enhver (jøde som ikke-jøde), der 'holder Lovens forskrifter' (2,26). Men modsat i 2,12-16 gælder det her specifikt de Kristustroende (jøder som ikke-jøder): dem, der har modtaget Guds *pneuma*. Deres 'indre' er 'skjult' – men ikke for Gud, som (på dommedag, jf. 2,16) vil rose dem for, hvad han dér ser. Med dette skærpede fokus på det indre fremstår det gradvis som det allerinderste: det, der skal åbenbares på dommedag.

Tekst 7. Rom 5,5.

Skridtet fra det indre til det allerinderste bliver så taget fuldt ud i Rom 5,5 i en kontekst, hvor Paulus udvikler, hvad der følger, når mennesker er blevet gjort retfærdige af tro på Kristi død og opstandelse. De har nu adgang til Guds gave (*charis*), som de står fast i, mens de jubler i håb om 'Guds herlighed (*doxa tou theou*)' (5,2). Den består i fremtidig frelse (5,9-10) i form af de Kristustroendes egen opstandelse. Om dette håb siger Paulus så dette:

^{5,5}Det håb gør os ikke til skamme, for Guds kærlighed (*agape*) er udgydt i vores hjerter ved den hellige *pneuma*, som er blevet givet os.

Med *pneuma*'en, som er givet af Gud, og som er udtryk for Guds kærlighed til menneskene, har også de Kristustroende en dertil svarende kærlighed, nemlig til Gud. Det sidste siges ikke helt eksplicit her, men udfoldes i Rom 8,28:

^{8,28}Vi ved, at alt virker sammen til gode for dem, der elsker Gud ...

Når Gud i sin kærlighed til menneskene har givet dem sin *pneuma* 'i vores hjerter', har også de en dertil svarende kærlighed til Gud, hvilket betyder, at der nu foreligger en gensidig, fuldstændig åbenhed mellem Gud og menneskene i deres allerinderste. Med *pneuma*'ens tilstedeværelse 'i vores hjerter' er betydningsskiftet fra 'det indre' til 'det allerinderste' fuldbyrdet. Der, hvor Gud båret af *pneuma*'en elsker menneskene, og de tilsvarende gør det omvendte, kan det kun handle om deres allerinderste. I tekst 7 står 'hertet' dermed for det fysiske organ, hjertet, men også i den mere præcise betydning af 'det allerinderste'.

he kardia i Paulus-teksterne: 'det allerinderste'

Tekst 8. Rom 9,1-2.

I Rom 9,2 bedyrer Paulus følgende i forhold til 'mine brødre og landsmænd' (9,3), dvs. de (mange) jøder, der ikke var kommet til Kristustro:

^{9,2}Jeg har en stor sorg (*lype*), der altid piner (*odyne*) mit hjerte.

Ordvalget er stærkt, men står hjertet egentlig for mere end 'mit indre'? Ja, det gør det nok. For Paulus har allerede sagt følgende i 9,1:

^{9,1}Jeg taler sandt i Kristus, jeg lyver ikke, og min samvittighed kan i Helligånden bevidne, at + 9,2

Denne påberåbelse af Kristus, inkl. påstanden om, at Paulus' 'samvittighed (*syneidesis*)' 'bærer vidnesbyrd' og endda 'i hellig *pneuma*' ('Helligånden') om, hvad han så siger i 9,2, viser, at omtalen af hans hjerte i 9,2 ikke bare står for 'det indre'. Tværtimod er der her entydigt tale om 'det allerinderste', som ingen kan tvivle om. Her gælder det som i vores udtryk: hånden på hjertet!

Tekst 9. Rom 10,1.

Denne tekst ligger i direkte forlængelse af den foregående. Emnet er det samme:

^{10,1}Brødre, mit hjertes ønske og min bøn til Gud gælder dem til deres frelse. ²Jeg kan vidne for dem om, at de er fulde af iver for Gud, men ...

Også her påberåber Paulus sig sit *kardia*. Og han påberåber sig også (indirekte) Gud i sin bøn til ham på jødernes vegne. Her får *he kardia* (det konkret lokaliserede hjerte) dermed igen betydningen af det *allerinderste*. Over for Gud kan intet være skjult, men alt må ligge åbent: Paulus *ønsker* virkelig (som han påberåber sig) sine 'brødre og landsmænd' (9,3) alt godt.

Vi begyndte med en tekst fra 1 Thessalonikerbrev, hvor henvisningen til hjertet kun handlede om det indre modsat noget ydre. Vi kan nu vende tilbage til dette tidlige brev og derfra citere en anden tekst, hvor Paulus allerede bruger 'hjertet' til at udtrykke noget meget mere prægnant, nemlig specifikt det *allerinderste*.

Tekst 10. 1 Thess 2,4.

Paulus er i færd med at bedyre, at hans forkyndelse ikke 'skyldes vildfarelse eller urene motiver og heller ikke sker med svig' (2,3). Tværtimod:

^{2,4}Sådan som Gud har prøvet os som værdige til at få evangeliet betroet, sådan taler vi, ikke for at behage mennesker,

men *Gud, som prøver vores hjerter*.⁵ Vi optrådte jo, som I ved, aldrig med smigrende ord og heller ikke med fordækt griskhed – *det er Gud vidne på!* ⁶Vi søgte heller ikke anerkendelse hos mennesker, hverken hos jer eller andre.

Her kalder Paulus Gud til vidne på, hvordan han (og hans medarbejdere) er i deres allerinderste. Alt, hvad der er af fordækt i menneskene, er ryddet af vejen, hvad Gud ser, når han prøver deres hjerter.

he kardia i Korintherbrevene

Jeg håber, læseren gradvis har fået en fornemmelse af, hvad det er Paulus vil sige, når han bringer 'hertet' ind i teksten. Hvad det i sidste ende handler om, er dette: hvem og hvad den person, hvis hjerte der tales om, overhovedet er. Er det en person, der vil skjule sit allerinderste for andre mennesker? Eller er det en person, der vil blottlægge det i forvisning om, at denne åbenhed er det højeste gode, fordi den *udspringer* af et tilsvarende, direkte og åbent forhold til Gud?

Jeg ville her egentlig gerne have kommenteret samtlige tekster fra de to Korintherbreve, inkl. følgende i det første brev: 1 Kor 2,9 og 7,37. Jeg nøjes dog med de mest markante og bruger så lidt mere tid på dem fra det andet brev. De vil bestyrke og udvide, hvad vi allerede har set, men også vise, at Paulus' brug af 'hertet' i sidste ende rummer hele hans 'etik' og 'teologi'.⁶ Det gælder derfor langt fra, at Paulus 'bare' har videreført en gængs, jødisk brug af 'hertet'. Tværtimod har han brugt begrebet på måder, der bringer det i snæver sammenhæng med hans øvrige anliggender.

Tekst 11. 1 Kor 4,5.

Tag fx denne tekst, hvor Paulus indskærper korintherne, at de ikke må bedømme eller ligefrem dømme nogen eller noget (inkl. apostlen selv!) 'før tiden', nemlig 'før Herren kommer' på dommedag:

6. Jeg sætter 'teologi' og 'etik' i anførelsestegn for at markere, at de to ting hører uløseligt sammen.

^{4,5}Han skal nemlig oplyse (*photisei*), hvad der er skjult (*ta krypta*) i mørket, og åbenbare (*phanerosei*), hvad hjerterne vil (hjerternes *boulai*). Og da skal enhver få sin ros fra Gud.

Her står hjertet igen for de allerinderste 'ønsker' (*boulai*), som mennesker måske vil holde skjult, men som Kristus på dommedag vil 'oplyse' og 'åbenbare', så alle kan se dem. Her bruges hjertet i en meget markant forstand til at udtrykke et af de prægtigste Jesus-ord (ifølge Markus): at 'alt det skjulte (*krypton*) skal åbenbares (*phanerothei*)' (Mk 4,22). På dommedag vil menneskets allerinderste blive blotlagt.

Tekst 12. 1 Kor 14,25.

Tag også denne tekst, hvor Paulus skildrer forløbet, hvis en ikke-Kristustroende kommer til stede i menigheden, mens menighedens medlemmer 'profeterer' på en let forståelig måde:

^{14,24}Hvis alle taler profetisk, og der kommer en ikke-troende (*apistos*) eller en udenforstående (*idiotes*) ind, så bliver han gendrevet (*elenchetai*) af alle og bedømt (*anakrinetai*) af alle, ²⁵og det åbenbares (*phanera ginetai*), hvad der er skjult (*ta krypta*) i hans hjerte; og så vil han falde på sit ansigt og tilbede Gud, mens han udbryder: *Gud er virkelig hos jer.*

Igen er temaet, at alt det, der er skjult i personens allerinderste, skal blive åbenbaret. Når menighedens medlemmer profeterer, vil de gøre ved den ikke-Kristustroendes hjerte, hvad Gud selv på dommedag vil gøre ved alle: gendrive, bedømme og åbenbare alt det skjulte.

Tekst 13. 2 Kor 1,22.

Her i 2 Korintherbrev er Paulus i færd med at forklare, hvorfor han endnu ikke som ellers planlagt var kommet på besøg igen hos korintherne. Men han trøster dem på denne måde:

^{1,21}... den, som knytter os fast til Kristus sammen med jer, og som har salvet (*chrisas*) os, er Gud, ²²som jo har beseglet

(*sphragisamenos*) os og givet os *pneuma*'en som pant i vores hjerter. ²³Jeg kalder Gud til vidne og sværger ved min sjæl: Det var for at skåne jer, at jeg alligevel ikke kom til Korinth.

Man kunne mene, at hjerterne her kun står for lokaliseringen af *pneuma*'en i 'det indre' og altså i det centrale organ, hjertet. Men fortsættelsen i 1,23 viser, at der er mere på spil. Når de Kristustroende i åndsmodtagelsen er blevet 'salvet' og 'beseglet' af Gud med *pneuma*'en som pant i deres allerinderste, så hører de alle uløseligt sammen 'i Kristus', og så kan Paulus kalde Gud selv til vidne på, at han taler sandt. Det muliggør deres fælles besiddelse af *pneuma*'en.

Tekst 14. 2 Kor 2,4.

I stedet for at komme til Korinth gjorde Paulus noget andet:

^{2,4}I stor nød (*thlipsis*) og med beklemmt (*synoche*) hjerte skrev jeg til jer under mange tårer – ikke for at I skulle blive bedrøvede, men for at I skulle vide, hvilken kærlighed (*agape*) jeg har især til jer.

Udtrykket 'med beklemmt hjerte' (egentlig: 'med beklemthed i hjertet') skal ikke blot lokalisere beklemtheden i hjertet, men ganske sikkert også skildre de fysiske sammentrækninger af hjertet, som følger med Paulus' 'store nød'. Også senere skal vi se (Tekst 17), at Paulus forbinder noget konkret fysisk med hjertet, når han skildrer dets optræden under hans egne eller andres emotioner. Men dermed er ikke alt det nødvendige sagt om henvisningen til hjertet i 2,4. For Paulus begrundet, hvorfor han skrev sit brev 'i stor nød', 'med beklemmt hjerte' og 'under mange tårer' dermed, at han ville vise korintherne den særlige *kærlighed* (*agape*), han har til dem. Og kærligheden er hos Paulus et spørgsmål om fuldstændig åbenhed mellem de to parter, som kærligheden forbinder. Når Paulus derfor her nævner sit hjertes beklemthed, sker det, for at han kan påberåbe sig sin kærlighed til korintherne i sit allerinderste.

Tekst 15. 2 Kor 3,2-3.

Her fortsætter Paulus med at tale om breve. Nu gælder det imidlertid 'anbefalelsesbreve', som han ikke har brug for over for korintherne (3,1):

^{3,2}Nej, I er selv vores (anbefalelses)brev, som står skrevet i jeres hjerter, og som kendes og læses af alle mennesker, ³idet I viser, at I er et Kristus-brev, der er blevet til ved vores tjeneste, ikke skrevet med blæk, men med den levende Guds ånd, ikke på tavler af sten, men i hjertetavler af kød og blod.

Denne tekst er rasende svær. Er Paulus' anbefalelsesbrev skrevet på 'vores' hjerter (som nogle håndskrifter har det) eller på 'jeres', dvs. korinthernes, hjerter (som jeg har oversat det)? Jeg tror det sidste, først og fremmest fordi det skaber den bedste sammenhæng med begyndelsen af vers 3: 'idet I viser, at I er osv.'. Men det kunne for så vidt også godt være Paulus' (og hans medarbejderes) hjerter, som korintherne er skrevet i som et anbefalelsesbrev. For hele pointen med at tale om et brev indskrevet i hjerterne af den levende Guds *pneuma*, er, at korintherne og Paulus (og hans medarbejdere) *hører uløseligt sammen*. At korintherne er sådan et brev, som Paulus dermed kun har været tjener for, betyder, at de i deres svar på hans tjeneste har (eller *skulle* have!) den samme åbenhed over for ham, som han kom til dem med, da han gjorde denne tjeneste. Når deres kødhjerter er beskrevet med den levende Guds *pneuma*, rummer de også den enhed med Paulus selv (som jo *kommer* med *pneuma*'en), som overflødiggør ethvert anbefalelsesbrev af den sædvanlige type. Også i denne tekst ser vi altså en udvikling i betydningen af hjertet fra blot noget indre (og her jo eksplicit omtalt som *hjertereorganet*, nemlig 'kødhjerter') til det allerinderste: dér, hvor der er en fuldstændig, gensidig enhed og åbenhed mellem korintherne og Paulus.

Paulus fortsætter i 3,4-18 med at forklare, at den tjeneste (jf. 3,6, 7, 8, 9), som han allerede i 3,4 har nævnt som sin egen, er en tjeneste, som kommer med *pneuma*'en, og han konkluderer derfor i 3,18, som følger, om *alle* Kristustroende, nemlig ham selv (og hans medarbejdere) og korintherne:

^{3,18}Og *alle* vi, som med utilsløret ansigt i et spejl ser Herrens herlighed, forvandles ind i det billede, vi ser, fra herlighed til herlighed, eftersom det sker ved Herren, som er *pneuma*'en.

Her tales der ikke eksplicit om hjertet, men det kunne Paulus sagtens have gjort. For tanken er, at *pneuma*'en, som alle Kristustroende har, dels får dem til at se Kristus i deres allerinderste, dels ligefrem forvandler dem *til* Kristus – og igen i deres allerinderste. Det er netop sådan noget, Paulus ellers udtrykker ved at tale om hjertet.

Vi er endnu ikke færdige med den større sammenhæng, som 3,1-18 indgår i. Allerede i 2,17 har Paulus på følgende måde foregrebet temaet i 3,5-6 om hans egen 'egnethed' (*hikanotes*) som 'tjener' for Kristusbudskabet:

^{2,17}Vi sjakrer jo ikke som alle andre med Guds ord, men taler med en ærlighed (*eilikrineia*, der kommer) *fra* Gud (direkte) *over for* Gud i Kristus.

Motivet om en 'ærlighed', der afspejler et direkte, helt åbent forhold til Gud, videreføres så i 4,1-2:

^{4,1}Derfor giver vi ikke op i den tjeneste, som Gud i sin barmhjertighed har givet os. ²Vi har sagt nej til alt skjult og skændigt (*ta krypta tes aischynes*) og går ikke frem med snedighed og forfalsker heller ikke Guds ord, men åbenbarer (*phanerosis*) sandheden (*aletheia*) og anbefaler således os selv til ethvert menneskes samvittighed (*syneidesis*) *for Guds øjne*.

Her påberåber Paulus sig igen det allerinderste, men uden at tale om hjertet. Ikke desto mindre er hans emne de facto det, han andre steder udtrykker med 'hjertet', blot her med en række supplerende motiver: det 'skjulte' (i sjælen), 'snedighed' og 'forfalskning' af Guds ord, 'åbenbaring' af 'sandhed' og en appel til ethvert menneskes 'samvittighed' 'for Guds øjne'. Hvad han her udfolder, er den foregribende henvisning i 2,17 til hans egen ærlighed *fra* Gud og *over for* Gud. Men hvor blev hjertet af? Jo, det dukker så heldigvis op i det vers, 4,6, der afslutter og opsummerer hele stykket:

Tekst 16. 2 Kor 4,6.

^{4,6}Thi det er Gud, der sagde: "Af mørke skal lys skinne frem,"
– han, som har ladet det skinne i vores hjerter til oplysning
(*photismós*) og til kundskab (*gnosis*) om Guds herlighed
(*doxa*) på Jesu Kristi ansigt.

Her taler Paulus tydeligt om en vision, han har haft, en vision af Guds herlighed på Jesu Kristi ansigt, som tillige rummer en fuld forståelse (*gnosis*) af, hvad denne 'herlighed på Jesu Kristi ansigt' så egentlig betyder. Herligheden selv er opstandelsesglansen (*doxa*), som Paulus har set på Jesu Kristi krop (og her altså på hans ansigt), og som er det fysiske udtryk for den *pneuma*, der har forårsaget Kristi opstandelse, inkl. den nødvendige transformation af hans krop. Og hvad den betyder, er ikke mindst den 'ærlighed' i forkyndelsen over for andre mennesker, som følger af, at Paulus selv har modtaget *pneuma*'en. Her i 4,6, hvor Paulus vil opsummere og begrunde alt, hvad han har sagt i 2,17-4,2 om sin egnethed som forkynner af den nye, pneumatiske Kristusvirkelighed, sker det ved en henvisning til noget, der er sket i *hjertet*, dvs. i det allerinderste, hvor Paulus direkte har skuet Kristus og bag ham Gud.

Tekst 17. 2 Kor 6,11.

2 Kor 6,11-13 udgør højde- og endepunktet for et stykke (2,14-7,4), som nogle forskere – efter min mening helt forfejlet – har beskrevet som en 'digression' i brevets samlede argumentation. Og hjertet dukker da også op med fuld kraft både her og i den passage, 7,2-4, der afslutter selve 'digressionen'.

I 6,11-13 henvender Paulus sig helt direkte til korintherne:

^{6,11}Vores mund står åben over for jer, korinthere, vores hjerte er bredt ud (over for jer); ¹²I er ikke forkrampede i os, men I er forkrampede i jeres (egne) indvolde ('indre', *ta splachna*).
¹³Til gengæld – jeg taler til jer som mine børn – skal også I være bredt ud (over for os).

Står hjertet her ikke kun for 'det indre' modsat munden, som står for det ydre i skikkelse af, hvad Paulus har *sagt* til korintherne? (Brevet var jo blevet læst op.) På ingen måde. Hvad Paulus her siger om hjertet, er netop det, han mest grundlæggende bruger hjertet til: at tale om det allerinderste, hvor der skal foreligge en fuldstændig åbenhed over for såvel andre mennesker som Kristus og Gud. Derudover fremgår det tydeligt i talen om Paulus' egen 'udbredthed' af hjertet og omvendt korinthernes 'forkrampethed' i deres 'indvolde', at hjertet er tænkt helt konkret fysisk/fysiologisk som et fysisk organ, der tillige rummer den psykiske og etiske forestilling om det allerinderste i fuldstændig åbenhed mod andre.

Tekst 18. 2 Kor 7,3.

I 7,2 har Paulus genoptaget hjertetalen fra 6,11-13:

^{7,2}Giv os plads i jeres hjerter! Ingen har vi gjort uret, ingen har vi skadet, ingen har vi udbyttet.

Sådan lyder den officielle danske oversættelse. Faktisk nævner Paulus slet ikke hjerterne her. Han siger blot: 'Rum os osv.'. Men han viderefører tydeligt forestillingen fra 6,11-13, så den officielle danske oversættelse rammer faktisk helt rigtigt, når den ekspliciterer, at det handler om hjerterne.

Men så fortsætter Paulus med at forsvare sig i 7,3:

^{7,3}Jeg siger det ikke for at fordømme jer, for jeg har jo lige sagt, at I er i vores hjerter, så at vi vil dø sammen og leve sammen.

Her ser vi på ny pointen af talen om hjertet: I det allerinderste er der (her i hvert fald fra Paulus' side) den fuldstændige åbenhed over for de andre, som Paulus allerede har appelleret til i 6,11-13. Det er derfor, han i 7,2 omvendt kan sige til korintherne, at de også på deres side skal 'rumme os'.

Vi kan slutte med endnu to tekster fra 2 Korintherbrev, hvor henvisningen til hjertet tjener til at understrege en persons faste overbevisning i sit allerinderste.

Tekst 19. 2 Kor 8,16.

Den officielle danske oversættelse giver denne tekst:

^{8,16}Men Gud ske tak! Han indgav Titus den samme beslutsomhed for jer.

Men hov! Hvor blev hjertet af? For der står egentlig dette:

^{8,16}Men Gud ske tak! Han gav den samme iver (*spoudé*) for jer i Titus' hjerte.

Gengives 'i Titus' hjerte' tilstrækkeligt ved at sige 'indgav Titus'? Nej, for der mangler selve hovedpointen i, hvad Paulus vil sige om Titus. Det forklares yderligere i 8,17:

^{8,17}For han sagde ja, da vi bad ham, og da han er så meget mere ivrig (*spoudaios*), er han på eget initiativ (*authairetos*) draget af sted til jer.

Pointen er, at Titus *selv* (i sit allerinderste) har *villet* drage af sted – ikke som modsætning til, at han har fået denne iver fra Gud (8,16), men netop, fordi det er det, han selv *dybest* set selv vil. Netop det udtrykkes ved henvisningen til hans hjerte. Så det må med i oversættelsen.

Tekst 20. 2 Kor 9,7.

I kap. 9 når Paulus frem til at omtale, hvor meget hver enkelt korinther skal bidrage med til den indsamling, der er tale om. Den officielle oversættelse lyder:

^{9,7}Men enhver skal give, som han har hjerte til – ikke vrangvilligt eller under pres, for Gud elsker en glad giver.

Man kunne ret længe diskutere det lidt sære 'som han har hjerte til'. Hvad verset betyder, er snarere dette:

^{9,7}Men enhver (skal give), sådan som han har besluttet sig for (*proeiretai*) i sit hjerte – ikke modvilligt eller under pres, for Gud elsker en glad giver.

Her udtrykker henvisningen til hjertet igen, at det er, hvad den glade giver *selv vil*, det kommer an på. Også her henviser hjertet til det allerinderste: personen *selv*.

Opsummering og aktualisering

Vi må lade de resterende Paulustekster ligge: Gal 4,6, Fil 1,7(-8) og 4,7. Men de falder uden videre på plads. Hvad vi indtil nu har set, er dette:

(1) Paulus' henvisninger til 'hjertet' forstås bedst i forlængelse af den almindelige brug af *leb* og *lebab* i jødiske tekster på hebraisk (Det Gamle Testamente m.m.) og brugen af *he kardia* i jødiske tekster på græsk (Septuaginta m.m.). Men de passer lige så godt til forståelsen af *he kardia* i den græske stoicisme. I begge tilfælde henviser 'hjertet' til det fysiske organ, hjertet. Men i begge tilfælde skal dette organ også forstås sådan, at det rummer en lang række (som vi siger) 'mentale' og 'psykiske' dimensioner, fra sansning og begær til fornuft.

(2) Da hjertet jo manifest befinder sig i det, vi kalder 'det indre', og da det ydermere – i hvert fald i stoicismen – udgør *det* centrale, indre organ, kan Paulus bruge *he kardia* til at referere til 'det indre' som helhed i modsætning til noget ydre. Det sker fx i Tekst 1-4. Her er der ikke nogen dybere betydning af henvisningen til hjertet.

(3) Men dér bliver Paulus ikke stående. Netop fordi hjertet udgør det centrale, indre organ med tilknyttede mentale og psykiske dimensioner, kan Paulus arbejde med *he kardia* på en måde, der bringer centrale dele af hans 'teologi' og 'etik' til udtryk. Her står hjertet for 'det *allerinderste*' i et menneske, hvor hele Paulus' 'teologi' og 'etik' udspiller sig. Hvad man konkret møder her, er følgende forestillinger:

- Gud har – ‘teologisk’ set – gjort forskelligt mod menneskene, herunder sendt Jesus Kristus til død og opstandelse. Mennesket kan og skal ‘tro’ på dette – i sit hjerte (jf. Tekst 2).
- Når denne tro foreligger, sender Gud også sin *pneuma* i de Kristustroendes hjerter (jf. Tekst 7 og Gal 4,6).
- Når menneskene har *pneuma*’en i deres hjerter, og altså er gennemtrængt af *pneuma*’en i deres allerinderste, både vil og gør de (‘etisk’ set), hvad der er Guds vilje (jf. Tekst 6).
- Dette viser sig i, at de i deres hjerter rummer en fuldstændig åbenhed over for både Gud og andre mennesker (jf. Tekst 7-10, 14, 17-18). Denne åbenhed er kernen i Paulus’ begreb om kærlighed (*agape*). Kærligheden er kernen i Paulus’ ‘etik’.

Anskuet på denne måde rummer Paulus’ udvikling af betydningen af *he kardia* (fra ‘det indre’ til ‘det allerinderste’) hele hans ‘teologi’ og ‘etik’.

Hvordan kan vi så aktualisere alt dette? Hvis spørgsmålet gælder Paulus’ ‘teologi’ og ‘etik’ som helhed, må vi desværre lade det ligge her. Men hvordan, hvis det specifikt gælder hans håndtering af *he kardia*?

Her må vi sige to ting. For det første: Jeg har argumenteret for, at *he kardia* hos Paulus overalt refererer til hjertet forstået som et fysisk/fysiologisk organ med en række psykiske og mentale dimensioner. Sådan kan vi bare ikke forstå ‘hjertet’. Vi kan hverken blive antikke jøder eller stoikere på dette punkt. For os er hjertet enten *kun* et fysisk organ – eller også en metafor.

Men så også for det andet: Hvis vi hos Paulus selv ‘oversætter’ ‘hjertet’ først til ‘det indre’ og så til ‘det allerinderste’, ja, så kan vi i allerhøjeste grad bruge begrebet til noget. Så ligger der en gevaldig udfordring i det – så at sige fra Paulus til os. Udfordringen består i at anerkende, at det, der fordres i Kristustroen, er fuldstændig ærlighed over for både Gud og andre mennesker. Hvem kan påberåbe sig det? Det siger Paulus at han selv kunne. Kan vi? Og glem ikke, at alt det skjulte skal åbenbares!